

RELAȚIILE EXTERNE ALE CETĂȚII CALLATIS ÎN EPOCA ELENISTICĂ

de EMILIA DORUȚIU BOILĂ

Acest text face parte dintr-o lucrare despre inscripțiile externe privind istoria Moesiei, lucrare din care un capitol este consacrat relațiilor externe ale orașelor grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre. Ele arată rolul acestor orașe în ansamblul coloniilor din Pont, precum și în viața politică, economică și culturală a bazinului răsăritean al Mediteranei.

Relațiile externe ale coloniilor grecești din Pontul Stîng au stat mai de mult în atenția marelui epigrafist Louis Robert, în special în recenzia la primul volum al inscripțiilor grecești din Bulgaria, editate de G. Mihailov¹, dar și a profesorului D.M. Pippidi care le-a consacrat mai multe note și studii².

J. Vinogradov, în raportul său prezentat la Congresul internațional de epigrafie de la Sofia, raport intitulat „Pontul Euxin, unitate politică, economică și culturală și epigrafia”³, a adunat referirile epigrafice despre relațiile dintre orașele din Pont și Propontida, spre a dovedi că în epocile clasică și elenistică a existat o tendință unificatoare politică și economică a acestor orașe. Pe lângă faptul că teza unei unități politice a centrelor din bazinul ponto-egean este greu de susținut și de dovedit, J. Vinogradov a folosit cu precădere bibliografia rusă și sovietică, adeseori învechită, neglijînd-o sau necunoscînd-o pe cea românească.

Inscripțiile privind relațiile externe ale Histriei au fost cuprinse în volumul I ISM; relațiile externe ale cetății Tomis, precum și istoria ei în epoca elenistică sunt încă slab documentate⁴, în schimb bogata documentare epigrafică despre relațiile cetății Callatis cu centrele din bazinul ponto-egean și răsăritean al Mediteranei nu a fost încă adunată într-un studiu aparte.

De aceea, am socotit că reluarea problemei relațiilor externe ale Callatidei în epoca elenistică este utilă și actuală.

În măsura în care scurtul spațiu rezervat acestui studiu ne va permite, vom urmări relațiile cetății Callatis în ordine cronologică și geografică, dispre nord spre sud.

Documentarea epigrafică de care dispunem este de valoare inegală, căci în timp ce decretalele aduc dovezi directe despre relații politice sau economice și culturale de la stat la stat sau de la individ la stat, inscripțiile funerare sau votive arată doar că străini sau callatieni se aflau la

¹ Publicată în RevPhil 33, 1959, p. 165—236.

² D. M. Pippidi, Dacia, N. S., 6, 1962, p. 469—474; SICI, 15, 1973, p. 172—173; Idem, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 120 și 266 cu notele 110—117; Idem, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București—Amsterdam, 1975, p. 123—128.

³ J. G. Vinogradov, *Actes du IX-e Congrès International d'épigraphie grecque et latine*, Sofia, 31 VIII—7 IX 1987, I, Sofia, 1987, p. 9—77.

⁴ Vezi D. M. Pippidi, ISM, I, 1983, p. 44—45; I. Stoian cu colab. lui Al. Suceveanu, ISM, II, 1987.

Callatis sau în alte centre din cele mai diferite motive, cele mai adeseori rămase necunoscute.

Cum era firesc, mai numeroase sînt inscripțiile atestînd relații cu centrele mai apropiate.

Pornind dinspre nord, cel mai îndepărtat centru cu care Callatis a avut relații este Pantikapaion, unde a fost descoperită o stelă funerară care-l amintește pe Δημοφών Γοργίου Καλλατιανός⁵. Inscripția a fost datată în sec. III—II î.e.n. Este unul dintre rarele documente despre relațiile Bosporului Cimmerian cu cetățile grecești de pe litoralul vestic al Mării Negre. Se știa de la Diodor (XX, 25) că regele Eumelos al Bosporului a acordat azil politic unui număr de 1000 de callatieni în timpul asediului lui Lysimach. Cu acel prilej ei au întemeiat o cetate, iar regele Bosporului le-a dăruit pămînturi. Nu știm dacă refugiații din Callatis au continuat și după stabilirea în Bospor să se considere callatieni și dacă Δημοφών a făcut parte dintre ei sau dacă se afla în Bospor pentru afaceri.

Relațiile cu Chersonesul Tauric sînt atestate prin două decrete de proxenie descoperite la Callatis, unul, publicat de Gr. Tocilescu⁶, îl amintește pe [Πα]σιδάδας Ἡροδῶ[του Χ]ερσονασίτας,, celălalt, publicat de O. Bounegru, îi conferă proxenia lui Ἀπολλώνιος Παρ[... Χερσονασίτας]⁷. Formula celor două decrete este asemănătoare, ele emană de la autoritățile Callatidei care, după ce le înșiră meritele față de oraș sau callatienii aflați la Chersones în trecere, hotărăsc să-l laude în public și să i se acorde lui și urmașilor proxenia, politeia și privilegiile fiscale. Relația Callatidei cu colonia dorică a Chersonesului este firească, deși, cum se va vedea, bunele relații nu depindeau întotdeauna de conștiința unei origini comune. Un decret de proxenie asemănător, emis de data aceasta de senatul și poporul din Olbia pentru Νεύτιμος [Π]ασιδάδα [Κ]αλλατιανός⁸ îi conferă pentru aceleași motive proxenia, cetățenia, ieșirea și intrarea liberă în portul orașului în timp de pace și război și hotărăște ca decretul să fie înscris pe o stelă de marmoră și expus la loc de cinste în oraș.

De la Callatis se cunoaște și un decret onorific pentru un cetățean din Tyras, datat în sec. III î.e.n., [...] Τυρανός⁹, căruia i s-au conferit aceleași privilegii ca și lui Pasiadas fiul lui Herodotos din Chersones.

Un fragment de decret descoperit la Histria îi acordă proxenia unui callatian al cărui nume a căzut în lacună: formula de cinstire este aceeași atestată în documentele citate mai sus (sec. II î.e.n.)¹⁰; Bunele relații cu Istros sînt atestate în alte două inscripții onorifice, una fragmentară, prin care istrienii îl cinstesc pe un callatian necunoscut¹¹, și un decret pentru Ἡφαιστίων [Μ]άρτιος Καλλατιανός, onorat pentru împrumuturi bănești acordate cetății în condiții avantajoase și prin aminarea plății dobinzii (sec. III î.e.n.)¹².

⁵ CIRB, 252.

⁶ AEM, XVIII, 1894, 99, 41.

⁷ Istros, 2—3, 1983, p. 161—163.

⁸ IPE 12, 27.

⁹ D. M. Pippidi, Dacia, N. S., 3, 1962, p. 469—470; Idem, *Scythica Minora*, p. 123—124, nr. 2.

¹⁰ ISM, I, 47.

¹¹ ISM, I, 117.

¹² ISM, I, 9.

Un fragment de decret de la Callatis îl cinstește pe 'Ηρόξενος[...] din Dionysopolis pentru motive care au căzut în lacună¹³, iar un callatian, Διονύσιος Διονυσίου Καλλατιανός, este onorat printr-un decret de proxenie de senatul și poporul din Dionysopolis¹⁴. Motivele pentru care i se acordă lui Dionysios privilegiile sînt cele obișnuite, bunăvoința arătată poporului și dionysopolitanilor în trecere prin oraș (sec. III—II î.e.n.).

Relațiile cu Mesembria sînt atestate prin cîteva interesante documente. O stelă de marmură descoperită în cetate îl onorează pe [Γ]λ(α)υκίας 'Αριστομένειος Καλλατιανός¹⁵, profesor din Callatis, care, pentru activitatea didactică desfășurată în Mesembria și pentru rezultatele deosebite obținute este cinstit cu un decret de proxenie și alte privilegii acordate lui și urmașilor; în afară de obișnuitele privilegii, i se conferă dreptul de a cumpăra pămînt, accesul la senat și adunarea poporului și înscrierea decretului pe o stelă de marmură ce urma să fie depusă în sanctuarul lui Apollon. Inscripția este un important document pentru nivelul vieții culturale a Callatidei, cunoscută și prin cîteva savanți pe care i-a dat lumii antice grecești¹⁶.

Un alt decret fragmentar de la Mesembria a fost emis pentru [Διονύ]-σιος 'Αγεσιδάμου pentru merite deosebite față de cetate și pentru activitatea dusă pentru salvarea callatienilor¹⁷. O parte din text a căzut în lacună, încît nu se știe în ce fel a ajutat Dionysios cetatea-soră Callatis. S-a presupus că știrile conținute în decret s-ar referi la evenimente de la sfîrșitul sec. IV, cînd Lysimach a asediat Callatis. Cu acest prilej Mesembria ar fi contribuit la ajutarea Callatidei să iasă din criza ce a urmat conflictului cu regele elenistic al Traciei. Fără ca această interpretare să fie dovedită de textul inscripției, documentul aduce o știre în plus despre bunele relații dintre cele două cetăți în epoca elenistică.

Un decret din Apollonia îl onorează pe Αίσιας din Callatis pentru merite deosebite față de cetate, merite care au rămas necunoscute căci o parte din text a căzut în lacună¹⁸. Poporul apolloniat l-a răsplătit pe Aisias cu o cunună de aur și a hotărît ca o delegație să se deplaseze la Callatis pentru înmînarea decretului și așezarea lui și a statuii la loc de cinste. S-a presupus că Aisias ar fi adus Apolloniei unele servicii politico-militare ca reprezentant al Callatidei (sec. III—II î.e.n.).

Relațiile cu Apollonia mai sînt atestate printr-un decret fragmentar descoperit la Callatis¹⁹, decret prin care cetatea îl răsplătește cu privilegiile pe Φίλων [v] 'Εκαταίου 'Απολλωνιάτας pentru bunăvoința arătată față de poporul callatian și cetățenii aflați în trecere prin Apollonia. Privilegiile acordate lui Φίλων trebuie să fi fost aceleași din decretul de proxenie.

¹³ Dacia, 2, 1925, p. 12.

¹⁴ IGB I², 13 ter. Un callatian la Odessos. G. Mihailov, Izvestija Varna, 1977, p. 154.

¹⁵ IGB I², 307 bis D. M. Pippidi, StCI, 15, 1973, p. 174.

¹⁶ Demetrios, Satyros, Herakleides Lembos; cf. D. M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio*, p. 120.

¹⁷ IGB, I², 316.

¹⁸ IGB, I², 391; cf. D. M. Pippidi, StCI, 15, 1973, p. 172—173, 1.

¹⁹ Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 9—10, 1941—1942, 287, 1.

Stela funerară a lui Φαίμων Ἀρτεμιδώρου Καλλατιανός este singurul document cunoscut pînă acum despre relațiile cetății cu Byzanțul în epoca elenistică în afara surselor literare ²⁰.

O epigramă funerară găsită la Nikaia, adusă aici în evul mediu sau mai târziu, de la Cyzik, face cunoscute relațiile Callatidei cu importantul centru din Propontida ²¹; e vorba de Ἡδέ[α] παῖς Γλυκείας din Callatis care s-a căsătorit la Cyzik și a murit la 18 ani la nașterea unicului copil. Inscripția datează din sec. II î.e.n.

Un fragment de decret din Callatis îl cinstește pe Δαμάτρου[ος], fiul unui necunoscut al cărui nume a căzut în lacună, originar din Parion ²², Troada, centru renumit în epoca elenistică pentru producția sa de vinuri.

O recentă descoperire epigrafică de la Sinope atestă legăturile Callatidei cu acest important centru comercial și de tranzit de pe țărmul sudic al Pontului Euxin, legături cunoscute pînă acum numai prin numeroasele amfore descoperite în toate centrele de pe țărmul de vest și nord al Pontului. E vorba de un decret de proxenie din sec. IV î.e.n. pentru Σάτυρος Ἰασίεος Καλλατιανός emis de autoritățile sinopeene ²³.

Relațiile cu centre de pe coastele Asiei Mici mai sînt atestate de decretul callatian în onoarea a doi cetățeni din Mitylene, Ἡρώναξ καὶ Βά[χ]χιος Καλλιφάνιος Μυτιληναῖοι, răsplătiți cu proxenia, cetățenia, scutiri de taxe, acces la senat și adunarea poporului, după formulele obișnuite ale decretelor de proxenie callatiene ²⁴.

Un alt decret onorific de la Callatis atestă legăturile cu Elea, decret emis de autoritățile callatiene în cinstea lui Ἀρίστων Ἀρισ[τωνος] Ἐλεάτας pentru bunăvoința manifestată față de cetate și callatienii aflați întimplător sau pentru afaceri în acest centru situat pe coastele Asiei Mici în apropiere de Pergam, în golful Eleat. Inscripția a fost emendată de L. Robert, primul editor, Th. Saucieu-Săveanu, întregind în ultimul rînd al inscripției [Ἡρακ]λεάταν ²⁵.

O stelă funerară descoperită la Smyrna, pusă în amintirea Euporiei ([Ε]ὐπορία Καλλατιανῆ) din Callatis ²⁶, vorbește de legăturile orașului cu marele centru comercial și industrial de pe coastele Asiei Mici. Judecînd după lipsa patronimicului, este posibil ca Euporia să fi fost de origine servilă.

De la Rhodos, cu care legăturile comerciale ale Callatidei au fost atestate prin circulația amforelor ștamplate — deși mai puțin intense decît la Histria sau Tomis —, se cunoaște inscripția unei callatiene, Ἐρασίνε Καλλατιανέ, probabil și ea de origine servilă, căci nu menționează patronimicul ²⁷.

Din Grecia insulară se mai cunoaște o stelă funerară dedicată la Karystos, Euboea, de către Κόμαρος mamei sale Νευκρῶ din

²⁰ N. Firalli — L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance*, Paris, 1961, nr. 10 și p. 186—187.

²¹ Sencer Sahin, *Bylinnische Studien*, Bonn, 1978.

²² D. M. Pippidi, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 469—474; Ibidem, *Seythica Minora*, p. 126—128, 3.

²³ D. French, *BCH*, Suppl. 1, N111, 1986, p. 391—393.

²⁴ V. Pärvan, *Arch. Anz.*, 1915, p. 250—251, 4.

²⁵ Th. Saucieu-Săveanu, *Dacia*, 9—10, 1941—1942, 293, 1; SEG, XXIV, 1028, 2, și L. Robert, *Bull. Ep.*, 1965, 263.

²⁶ CIG 3317.

²⁷ *Archaiologikon Deltion*, 18, 1963 p. 20, nr. 33.

Callatis ²⁸, precum și o inscripție votivă închinată lui Sarapis în sanctuarul din Delos de către o familie de callatieni: Γαῦχος Γοῦρου, Καλλατιανός, καὶ ὁ υἱὸς Παράμονος καὶ ἡ γυνὴ Ἀργέλις. Inscripția, datată în sec. III î.e.n. sau la începutul sec. II î.e.n., dovedește răspindirea cultelor egiptene la Callatis ²⁹. La acest fapt a contribuit în mare măsură circulația callatienilor ca negustori și navigatori în bazinul oriental al Mediteranei, unde aceste culte au avut mulți adepți încă în epoca elenistică. Relațiile cu Egiptul au fost atestate și printr-o inscripție a unui alexandrian, Θέων Ποτᾶμωνος Ἀλεξανδρεὺς inscripție descoperită la Callatis, Alexandria fiind centrul cel mai îndepărtat până unde știm că s-au extins relațiile Callatidei în bazinul mediteranean ³⁰.

Din Grecia continentală amintim o inscripție rămasă până acum inedită, închinată în sanctuarul lui Amphiaraios din Oropos de către Ἀπολλώνιος Ἀλφίνου/Ποντικὸς/ἐκ Καλλάτιος³¹, precum și decretul pentru Ἰέρων Ἀπολλοδώρου Καλλατιανός onorat la Delphi pentru servicii aduse sanctuarului cu ocazia unei călătorii întreprinse de către misionarii templului pentru a anunța orașelor din Pont începerea sărbătorilor delphice, și decretul analog datat spre sfârșitul sec. III pentru alți doi callatieni, Ἡρακλείδης, Σώστρατος Ἡρωνος, Καλλατιανοί. Cele două decrete de la Delphi arată locul Callatidei în ansamblul coloniilor grecești din Pont în epoca elenistică. În lista din anul 252—251 theorii templului din Delphi nu par să fi vizitat nici un alt oraș de pe coastele de vest și nord ale Mării Negre, cu excepția Callatidei ³².

Am lăsat la urmă problema relațiilor cetății cu Athena, bogat atestată și în unele cazuri controversate. E vorba în primul rând de participarea Callatidei la liga marină delio-atică (din 478) susținută de D. M. Pippidi cu argumente istorice și epigrafice. În lista tributarilor Athenei, cetățile de pe țărmul de vest și nord al Pontului, Olbia, Tyras, Mesembria sînt aproape sigur menționate. Dintre acestea, Histria și Callatis nu puteau lipsi, cu atât mai mult cu cît, arată D. M. Pippidi, toponimul Ka[...], se poate completa Ka[l]latis; acest toponim a fost întregit de editori prin Ka[r]kinitis pe temeiuri cronologice, și anume, data întemeierii Callatidei fiind pusă pe baza știrii din Pseudo-Scymnos în timpul lui Amintas al III-lea (393—370). Această datare este exclusă de înflorirea economică și politică a cetății în sec. IV—III; de aceea, D. M. Pippidi socotește că unica apoikie dorică de pe malul dobrogean al Mării Negre ar fi fost întemeiată în timpul lui Amintas I, la sfârșitul sec. VI, ceea ce ar justifica întregirea Ka[l]latis și prezența Callatidei în lista tributarilor Athenei ³³.

Pe lângă relațiile politice cu Athena în sec. V, patru coloane funerare menționează callatieni defuncți la Athena: Ἀνθίς/ Καλλατιανή, [Μέ]γανδρος/Δώρου/Καλλατιανός, [Νι]κόπολις/[Κ]αλλατιανή, [Εὐ?] -κάδιος/

²⁸ IG XII, 9, 34.

²⁹ IG XI, 1238.

³⁰ Th. Sauciuc-Săveanu, *L'Archéologie en Roumanie*, București, 1938, fig. 74.

³¹ D. M. Pippidi, *StCl*, 15, 1973, p. 172.

³² L. Robert, *Hellenica*, II, Paris, 1946, p. 85—86 și nota 9; G. Daux, *Fouilles de Delphes*, III, Paris, 1932, fasc. 3, nr. 207; R. Flacelières, *Les Aitolians à Delphes*, Paris, 1937, p. 447, nr. 32; D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 238; Idem, *Scythica Minora*, p. 134, f.t. relațiile cetății cu Oracolul de la Delphi.

³³ *DID*, I, p. 181—182; IG, I², 63; II, 200—220; cf. D. M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio*, p. 63.

Ἀσκληπιοδώρου/Καλλατιανός. Fără a fi date, aceste coloane provin probabil din sec. III sau II î.e.n., când expansiunea callatienilor în bazinul oriental al Mediteranei a cunoscut o dezvoltare maximă³⁴.

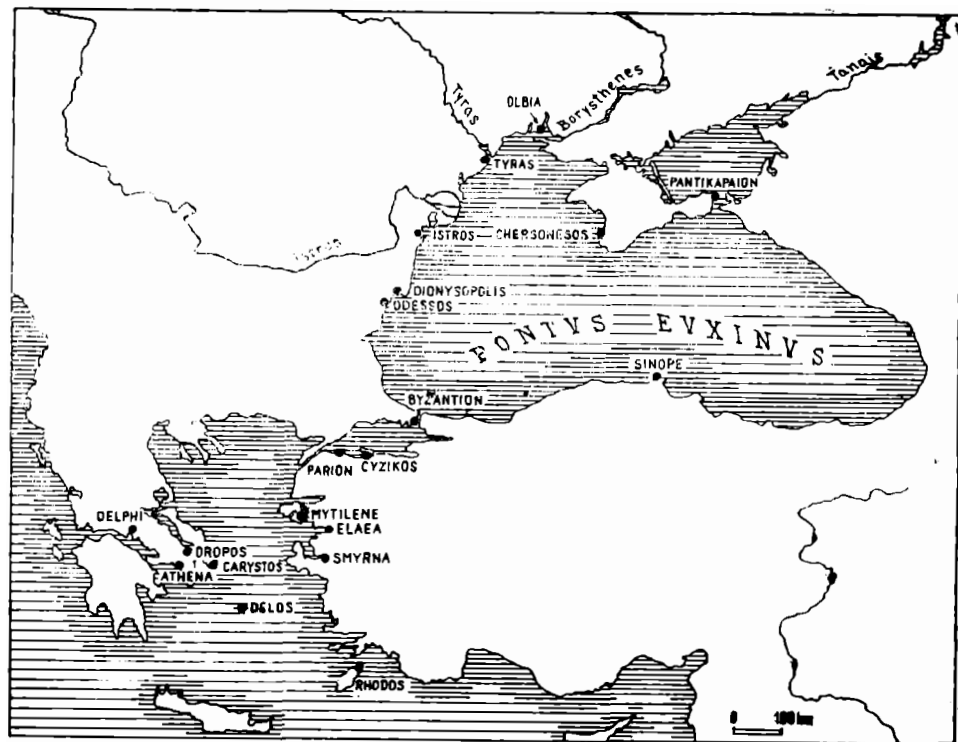

Fig. 1. Relațiile externe ale cetății Callatis în epoca elenistică.

Importanța politică, economică și culturală a Callatidei în epoca elenistică, pusă în lumină de inscripțiile mai sus menționate, dar și de sursele literare, explică de ce primele documente ale relațiilor cu Roma au fost descoperite la Callatis dintre toate coloniile. Rezumând rezultatele acestei investigații, constatăm că :

1. Cele mai intense relații ale Callatidei cu centrele din bazinul pontic și egeo-mediteranean datează din sec. III—II î.e.n., deci din timpul și după conflictul cu Byzanțul, conflict descris de Memnon din Heraklea (cca 260 î.e.n.).
2. Relațiile externe ale cetății s-au desfășurat pe un fond de relații politice, economice și culturale a căror inițiativă a pornit aproape întotdeauna din sud. Informația epigrafică confirmă știrile din textele literare care ne informează despre încercările puterilor mediteraneene de a cuprinde în sfera lor de influență bazinul pontic, precum și despre obiectul schimburilor economice : în timp ce coloniile din Pont, între care Callatis, pri-

³⁴ În ordinea citării : 1. IG. II/3, 3044 ; 2. IG, III/2, 2501 ; 3. B. D. Meritt, *Hesperia*, 23, 1954, nr. 107 ; SEG, XIV, 1957, nr. 203 ; 4. G. K. Garduens, *Praktika*, 56, 1920, nr. 14 ; SEG, III 1929, 219.

meau vin, ulei și produse de lux și artă, acestea exportau cereale, pește și uneori sclavi.

3. Relațiile culturale și religioase explică în bună măsură marea număr de callatieni atestați în centrele din bazinul egeo-mediteranean (Delphi, Delos, Amphiaraios).

4. Inscriptiile externe au făcut cunoscută prosopografia externă a Callatidei. Aceasta a arătat o disproporție dintre străinii stabiliți la Callatis și callatienii așezați în centre străine, disproporție în favoarea celor din urmă. De asemenea, între coloniile pontice dobrogene, cele mai intense relații externe au fost atestate la Callatis. De exemplu, comparativ cu Histria, am numărat 22 callatieni stabiliți în alte centre, față de numai 9 histrieni³⁵.

În ciuda izolării geografice a bazinului pontic, istoria coloniilor întemeiate pe țărmurile sale s-a desfășurat în epoca elenistică într-o permanentă legătură cu lumea egeo-mediteraneană, bazată pe comunitatea de limbă, religie și tradiții, legătură ce a continuat și după ce Marea Neagră a devenit un „lac roman”.

AUSWÄRTIGE BEZIEHUNGEN VON KALLATIS IN HELLENISTISCHER ZEIT

ZUSAMMENFASSUNG

Aus vorliegender Sammlung und Auswertung des klassischen und hellenistischen Inschriftenmaterials das die auswärtigen Beziehungen der Stadt Kallatis widerspiegelt, sind als wesentliche Erkenntnisse hervorzuheben :

1. Unter allen Kolonien der pontischen Westküste unterhielt Kallatis die am weitesten ausgedehnten politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Kontakte.
2. Trotz der Niederlage die Kallatis im Streite mit Byzantion um die Kontrolle des Hafens von Tomis hinnehmen mußte, ist in der regen auswärtigen Tätigkeit der Kallatianer keine Einschränkung zu verzeichnen.
3. Die in den Inschriften vorkommenden Personennamen tragen zur besseren Kenntnis der Prosopographie von Kallatis bei. Schließlich ergeben diese Quellen ein aufschlußreiches Bild über die Kultur — und Interessengemeinschaft der Griechenstädte am Pontos Euxeinos mit denen der Propontis und des östlichen Mittelmeergebiets.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Auswärtige Beziehungen von Kallatis in hellenistischer Zeit.

³⁵ La acestea se adaugă ștreua din Arcian. Anab. VI 23, 5 despre un callatian în armata lui Alexandru, cf. U. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, II. München, 1926, p. 229; Al. Suceveanu, *Un Callatian dans l'armée d'Alexandre le Grand*, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 339 sqq.; D. M. Pippidi, *StCl*, 6, 1964, p. 105—106 și nota 16. Callatianul se numea Cretheus. S-ar putea de asemenea ca Ναυκασάμιας sau Ναυκασάμας, atestat pe un graffit funerar pe un cantharos descoperit într-un mormânt din al treilea sfert al sec. IV la Callatis să fi făcut parte din armata lui Antigonus Monophthalmos trimisă în ajutorul callatienilor asediați de Lysimach (Al. Ștefan, *Epigraphica. Travaux dédiés au VII-e Congrès international d'épigraphie grecque et latine, Constanța 9—15 sept., 1977, București, 1977*, p. 23—32).

